

STRUKTUURPOLITIEK EN DE KWALIFIKATIE VAN DE ARBEID

Maarten van Klaveren*

Rond 1970 doemde in Nederlandse regeringsdocumenten de term 'industriepolitiek' op. In de Memorie van Toelichting op de begroting van Economische Zaken van dat jaar viel te lezen, dat "struktuurverbetering" en "struktuurhervormingen" in het bedrijfsleven hiervan de doelen zouden zijn. In de volgende Memorie werd over dit beleidsonderdeel verklaard, dat het "bijdroeg aan de kwalitatieve versterking van onze industrie en daarmee van de werkgelegenheid". Weer vijf jaren gingen voorbij — de crisis was inmiddels uitgebroken, de werkloosheid fors opgelopen — en Minister Lubbers spreekt in zijn befaamde Nota Selektieve Groei niet langer van industriepolitiek maar van "ekonomisch struktuurbeleid". Dat heeft in deze nota een reeks zogenaamde specifieke doelstellingen meegekregen: voldoende arbeidsplaatsen zowel kwantitatief als kalitatief, een hoge toegevoegde waarde per werknemer, een evenwichtig patroon van ekonomische activiteiten, alsmede een redelijke regionale spreiding (Nota Selektieve Groei, p. 175).

Kwantiteit en kwaliteit van arbeidsplaatsen zijn hier aan elkaar gekoppeld. Dat is op zichzelf terecht, zoals ik in dit artikel wil aangeven. Maar zomin als deze op papier meest gerichte (minst ongerichte?) vorm van ekonomische politiek een enigermate effectieve dam heeft opgeworpen tegen de afbraak van werkgelegenheid die zich in ons land sinds 1974/75 heeft gemanifesteerd, zomin is zij in haar huidige gedaante in staat dat te doen tegenover de toenemende druk waaronder ook de kwaliteit van de arbeid komt te staan, in het bijzonder tegenover de degradatie van de arbeid die over een breed front optreedt. Deze tendens houdt weer het gevaar in van een omvangrijke dekwalifikatie van de arbeid, dat wil zeggen dat het vermogen afneemt van grote groepen arbeidskrachten om een specifieke vorm van arbeid te verrichten.¹ En dit kan zeer nadelige gevolgen voor de individuele werknemers (devaluatie van hun arbeidskracht) zowel als voor de nationale ekonomie hebben.

* Maarten van Klaveren is wetenschappelijk medewerker bij de Federatie Nederlandse Vakbeweging (Beleidsgroep Onderzoek) te Amsterdam. Gezien de funktie van de schrijver behoeven zijn meningen niet steeds het beleid van de organisatie waarvoor hij werkt, de FNV, weer te geven.

1. Een korte begripsbepaling is hier op zijn plaats. Onder kwalifikatie versta ik het vermogen van de werker om een specifieke, in de arbeidersorganisatie vereiste, vorm van arbeid te verrichten. Dit vermogen kan door formele opleiding, door ervaring of door training zijn verworven. Als dit vermogen afneemt, spreek ik van dekwalifikatie.

De kern van mijn betoog is, dat dekwalificatie-tendensen de werkgelegenheid in belangrijke delen van de Nederlandse industrie reeds vanaf circa 1950 helpen ondermijnen. Dit hangt samen met het investerings- en arbeidsmarktgedrag van de ondernemers daarin, een samenhang die ik illustreer aan de hand van dat gedrag in enkele sectoren. Mijn bevindingen zijn voor een wezenlijk deel generaliseerbaar. Dat geldt zeker voor wat betreft de samenhang met de politiek van geografische spreiding en — in het bijzonder gedurende de laatste tien jaar — van internationalisatie van de produktie, zoals die door grote ondernemers in een reeks bedrijfstakken wordt gevolgd. De actief-stimulerende rol die de Nederlandse staat tot op heden ten opzichte van deze internationalisatie heeft gespeeld, heb ik op een andere plaats besproken.²

Op zoek naar laaggekwalificeerden

Op dit moment moeten we konstateren, dat de basis voor de specifiek Nederlandse vorm van de problemen rond de degradatie van de arbeid (die zich in het gehele kapitalisme aftekenen) is gelegd kort na de tweede wereldoorlog. De dan ingezette geleide loonpolitiek, dat wil zeggen centrale loonbeheersing en het ontkoppelen van loon- en produktiviteitsstijgingen, handhaving van een lange werkweek, een uitsluitend globale overheidspolitiek, het waren allemaal krachtige stimulansen voor een industriële expansie die in extensieve richting ging en vooral steeds meer arbeidskrachten opzoog. Makro-ekonomisch gezien was het niveau van de investeringen in de vijftiger jaren laag, zeker ook in verhouding tot de winsten die toen behaald werden. Volgens het Centraal Planbureau gold dit bij uitstek voor de handel, de elektrotechnische industrie en de kleding- en schoeiselindustrie. Daar was de "winst" van 1953-'63 meer dan driemaal het niveau van de bruto-investeringen binnen Nederland.³ Zeer

Daarnaast heeft degradatie betrekking op de vereiste arbeid zelf ofwel op de arbeidsverrichting, waarvoor dan minder kennis en vaardigheden van de werker worden verlangd. Devaluatie betekent vermindering van de waarde van de arbeidskracht. Er zijn zowel goede redenen aan te voeren om te spreken van "kwalifikatie van de arbeidskracht" als om "kwalifikatie van de arbeid" te gebruiken, zoals ik hier doe (in navolging van bijvoorbeeld G. Carchedi en H. Doorewaard — zie hun inleidingen op het Seminar Kwalifikatie van de arbeidskracht, Amsterdam 1977, gebundeld door de Projektgroep Kwalifikatie van het Sociologisch Instituut van de Universiteit van Amsterdam).

2. In Stichting Wetenschappelijk Onderzoek Vakcentrales (WOV), *Internationalisatie en konfektie*, Amsterdam/Utrecht, 1976, pp. 177-183.

3. Centraal Planbureau, *De Nederlandse economie in 1980*, Den Haag, 1976, p. 160. "Winsten" zet het CPB tussen haakjes, omdat het bureau ze voor deze gelegenheid omschrijft als: overig inkomen vóór belastingen plus afschrijvingen minus een toegerekend loon voor zelfstandigen.

algemeen bleven vervangings-investeringen achterwege, en onder invloed van de laaggehouden lonen kwam een eenzijdige nadruk op breedte-investeringen te liggen. Na 1960 raakte deze ontwikkeling aan haar grenzen.

Op sommige arbeidsmarkten werd de krapte uitzonderlijk. De centrale loonpolitiek haalde bakzeil, toen de grote ondernemers hun steun daaraan opzegden. De grootste en vooral de meest kapitaalintensief producerende ondernemingen (olie, chemie) nemen vanaf 1964 de leiding bij de versnelling van de kapitaalsakkumulatie.

Intussen hebben de ondernemers in en door deze ontwikkeling onvoldoende gebruik gemaakt van het snel stijgende kwalificatieniveau van de Nederlandse beroepsbevolking. Sommigen blijven zich zelfs hardnekkig richten op de reservoirs van laaggekwalificeerde arbeidskrachten die binnenslands nog een tijdlang blijven bestaan. Het meest prominente voorbeeld is Philips. Teulings heeft in zijn beschouwingen over de naoorlogse spreidingspolitiek van dit concern aangetoond, hoezeer die in het verlengde ligt van haar vroegere beroep op de arbeidsmarkt. Philips blijft op zoek naar jonge, laaggeschoolde krachten, die geen alternatieven zien voor het werk dat het Eindhovense concern biedt. En dat betekent: monotone, kort-cyklische arbeid, hoog tempo, strak toezicht.⁴ Ook anderen hebben benadrukt dat Philips bewust een politiek van geografische decentralisatie voerde, waarbij de Nederlandse "probleemgebieden" voornamelijk dergelijke routinematige fabrieksarbeid kregen toebedeeld. In 1970 werd niet minder dan 68% van Philips' arbeidskrachten in deze gebieden als "ongeschoold" aangemerkt, tegen 42% van de bedrijfsbevolking van het concern in geheel Nederland (terwijl de ongeschoolden onder de arbeiders in de gehele industrie in 1966 al niet meer dan 20% vormden⁵). Ook bij andere concerns blijkt trouwens in 1970 de werkgelegenheid in de probleemgebieden, gemeten naar scholingsniveau, van veel lagere kwaliteit te zijn dan geldt voor het geheel. Het gaat dan om DAF, VMF, Fokker-VFW, Bruynzeel en Unilever — zij het dat dit niet in alle gevallen het resultaat leek van een actieve politiek van decentralisatie *binnen* Nederland.⁶

De nationale en lokale overheden gaven de grote ondernemers, en in het bijzonder Philips, volop de gelegenheid hun spreiding tegen lage kosten door te voeren. Hun investeringspremies, lage grondprijzen en dergelijke, lijken

4. Ad Teulings, *Philips. Geschiedenis en praktijk van een wereldconcern*, Amsterdam, 1976, pp. 152-154.

5. A.C.M. Jansen, 'Enkele aspecten van het ruimtelijk gedrag van grote industriële concerns in Nederland, 1950-1971', in *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, nov./dec. 1972, pp. 418 en 421; Centraal Bureau voor de Statistiek, *Statistiek der lonen van arbeiders in de nijverheid*, oktober 1966.

6. Jansen, *op. cit.*, pp. 421 en 423.

evenwel de ondernemerspolitiek zelfs op dit terrein vaak niet wezenlijk te hebben beïnvloed.⁷ Ook de regeerders uit deze periode erkenden dit herhaaldelijk. In 1958 bijvoorbeeld, bij de introductie van het "nieuwe regionale beleid", merkte Minister Zijlstra op, dat zijn beleid aansloot op de "al reeds bestaande autonome tendens tot decentralisatie".

Simultane verslechtering

Nu kan de kwalifikatie niet uitsluitend aan het scholingsniveau worden afgelezen. Bovendien wordt de arbeidssituatie niet alleen gekenmerkt door de vereiste kwalifikaties, maar ook door de graad van autonomie van de arbeid(st)er, de arbeidsbelasting en de mogelijkheden van samenwerking (interaktie).⁸ De naoorlogse ontwikkeling van de Nederlandse konfektie-industrie biedt het beeld van min of meer simultaan verlopende verslechteringen op deze deelterreinen, én van een nauw verband tussen verslechtering van de kwaliteit van de arbeid (hier in ruime zin opgevat) en (relatieve) verslechtering van de kwaliteit van de geproduceerde goederen.

Rond 1955 vingen de grotere konfektionairs aan, hun naaiateliers te verplaatsen van de randstad Holland naar de periferie: Groningen, Overijssel, Noord-Brabant, Limburg. Hun loonkosten konden ze op deze manier met rond 15% drukken. Het investeringsgedrag van deze ondernemers was en is grotendeels 'verplaatsingsgedrag'. In hun ateliers rationaliseerden ze voornamelijk de machine-opstelling. Zo konden ze arbeidssplitsing en specialisatie verder dóórvoeren, waarmee ook de voorwaarden waren vervuld voor het verder opvoeren van het arbeidstempo. De gehanteerde loon-systemen: lage basislonen met premies, waren voor dat doel zeer geschikt. Daarbij was de arbeidscyclus doorgaans sterk verkort, de inleertijden werden korter, en het aantal leerlingen in het leerlingenstelsel snel minder. De arbeidsomstandigheden waren en bleven slecht: veel hitte, vocht en lawaai. Geen wonder dat veel vrouwen dít werk gingen mijden zodra ze zich dat konden permitteren!

Deze ontwikkeling leidde er in de zestiger jaren toe, dat zeer weinig Nederlandse konfektionairs nog in staat bleken opdrachten voor hoogwaardige produkten aan te nemen. Geroutineerde "all-round"-modinettes, die hiervoor inzetbaar waren, verdwijnen uit het produktieproces. Hun eigen investerings- en arbeidsmarkt-"beleid" heeft het de konfektie-

7. Vgl. Teulings, *op. cit.*, p. 154.

8. Ik volg hier H. Kern & M. Schumann, *Industriearbeit und Arbeiterbewusstsein. Eine empirische Untersuchung über den Einfluss der aktuellen technischen Entwicklung auf die industrielle Arbeit und das Arbeiterbewusstsein*, 2 dln., Frankfurt am Main, 1970.

ondernemers moeilijk, zo niet onmogelijk gemaakt, produkten te vervaardigen die aan de "bovenkant van de markt" kunnen concurreren met Westduitse, Franse en andere kwaliteitskleding. Daarnaast bewerken ze met het niet-doorvoeren van technische vernieuwingen dat ze, als rond 1966 de spijkerkleding in de mode komt, deze niet op korte termijn kunnen gaan produceren. En dat de werkgelegenheid in de Nederlandse konfektie extra kwetsbaar blijkt wanneer de grootwinkelbedrijven en warenhuizen — C&A voorop — deze én andere konfektiekleding uit het Verre Oosten gaan importeren. De grote konfektionairs ontlopen de gevolgen die dit voor hun winstvoet zou kunnen hebben door zelf transakties met veredelaars in "lage-lonen-landen" af te sluiten. De kleine ondernemers zijn hiertoe niet in staat. Hiermee zijn de belangrijkste factoren achter de afbraak van de Nederlandse konfektiesektor aangegeven. Grote onzekerheid over de arbeidsplaats heeft zich sinds 1965 bij de kenmerken daarvan gevoegd!⁹

Simultane verbetering

In de "konfektie-story" zijn vele aanwijzingen te vinden voor het bestaan van een nauwe relatie tussen de kwaliteit van de arbeid (in ruime zin) en die van de voortgebrachte produkten. Dergelijke verbanden zullen in de meeste andere produktieprocessen minder scherp aanwijsbaar zijn. Niettemin zullen aktie in de praktijk en nader onderzoek mijns inziens duidelijk kunnen maken, dat er aanzienlijke mogelijkheden liggen in vrijwel de gehele Nederlandse industrie om langs de weg van het tegengaan van de kwalifikatie-tendensen en het verbeteren van taakinhouden en arbeidsomstandigheden tot een hoogwaardiger produktie te komen. Daarmee zou de internationale konkurrentiepositie van de Nederlandse industrie versterkt kunnen worden (en ook als dat nauwelijks een resultaat zal zijn, zoals in de bouwnijverheid¹⁰, kunnen belangrijke maatschappelijke doelstellingen ermee dichterbij gebracht worden). Uiteindelijk kan hiervan *op langere termijn* een grote bijdrage in de bestrijding van de structurele werkloosheid verwacht worden.

Tot de daartoe in de praktijk noodzakelijke akties reken ik het voeren van een structuurpolitiek die de mogelijkheden ook daadwerkelijk aangrijpt om langs deze weg *binnen* ondernemingen en *binnen* bedrijfstakken arbeidsplaatsen te behouden. Die politiek zal dan weer wél aanmerkelijk dwingend en direkter dienen te worden, hetgeen — zo is mijn

9. Uitvoerder: Stichting WOV, *op. cit.*, vooral pp. 68-69, 73-75 en 115 en volgende.

10. Waar zich de laatste 10 jaar evenzo simultane verslechtingen hebben voorgedaan. Zie bijv. Frans van Waarden, 'De bouw struikelt over haar eigen afbraakbeleid', in *De Groene Amsterdammer*, 26-1-1978.

inschatting — niet zonder krachtige druk van de vakbeweging zal worden gerealiseerd. Verschillende onderdelen van het economische beleid die de afgelopen jaren enige vaste vorm hebben aangenomen, werken wat dit betreft eerder averechts. Hun onverplichtende en indirecte karakter was daar voornamelijk debet aan. Een duidelijk voorbeeld is het sectorbeleid, met als voornaamste streven het "gezondmaken" van bedrijfstakken met behulp van de herstructureringsprojecten van de NEHEM. Zo kunnen individuele ondernemers door niet aan zo'n projekt mee te werken, en verbetering van taakhouden, van bedrijfsscholing en dergelijke achterwege laten, op de korte termijn (!) hun concurrentiepositie flink verbeteren ten opzichte van de deelnemers daaraan. Dat mogen ze ook, er bestaat voorlopig geen enkele verplichting in deze richting. Het is zelfs de vraag wat een 'vette subsidieworst' daaraan vermag te veranderen; vermoedelijk weinig. Verder stimuleert de overheid in het algemeen nog steeds internationalisatie, en gaat ze de kapitaalexport op geen enkele wijze tegen. Bij voorbaat maakt ze daarmee de positieve effecten ongedaan die van bepaalde maatregelen zouden kunnen (!) uitgaan op de kwaliteit van de arbeid in Nederland en op de kwaliteit van de in ons land voortgebrachte produkten.

De "escape": internationalisatie

Internationalisatie is de belangrijkste "escape" voor ondernemers om aan verbetering van de kwaliteit van de arbeid te ontkomen. Zeker voorzover het erbij gaat om het investeren in lage-lonen-landen, houdt het uiteraard het zoeken in naar laagbeloonde en laaggekwalificeerde arbeidskrachten. Een investeringsstrategie die zich hierop concentreert, zuigt vaak het produkt- en afzetbeleid van de betrokken onderneming mee, in die zin dat de afzet steeds meer in regionen (voor marketing-specialisten: marktsegmenten) komt te verkeren waar prijskonkurrentie overheerst, in tegenstelling dus tot produktkonkurrentie (waarbij kwaliteit een hoofdrol speelt).

Het omgekeerde gaat ook op: als het produktbeleid van een onderneming toch al sterk op prijskonkurrentie is ingesteld, dan is verplaatsing van produkties naar lage-lonen-landen een sneller gedane en logischer stap. "Logisch" dan wél binnen de logika van het kapitalisme, zoals ontwikkelingen bij Philips, speciaal bij de halfgeleider-sektor van dit koncern, ons weer leren. Meer in het bijzonder moet deze ontwikkeling worden geplaatst binnen de aktie-logika van het "technologisch kapitalisme"¹¹, waar deze sektor steeds nadrukkelijker een sleutelrol

11. Vergelijk Ad Teulings, 'Herstructurering van de Nederlandse organisatiesociologie',

speelt. In deze zin maken het specifieke prijsgedrag van de halfgeleiderproducenten en de tradities van Philips zelf de investeringsstrategie die dit concern volgt, stellig "logisch".

Iedere fabrikant van halfgeleiders (transistoren, Integrated Circuits en dergelijke) streeft ernaar voor die produkten een prijs te zetten beneden zijn momentele kostprijs, omdat hij ervan uitgaat dat een snelle technologische ontwikkeling en dito afzetgroei die kostprijs snel omlaag zullen brengen. Daaruit resulteren nog heftiger afzetkrisen dan anders reeds in zo'n oligopolistische sektor zouden optreden.¹² De "oplossing" die voor individuele ondernemers op dat moment nog openstaat, is het krachtig drukken van de (loon)kosten. Nadat het (verder) verplaatsen van productieprocessen naar het Verre Oosten, Brazilië etc. daar sinds tien jaar een geëigend middel voor was gebleken, opent de technologie — met toepassing van fototechnische en chemische mikro-technieken — recent de mogelijkheid voor automatisering waar die tot nog toe niet goed kon worden doorgezet.¹³ Bedenken we daarnaast dat Philips in deze technologische ontwikkeling voor wat de *produkt*innovaties betreft, zeker niet voorop loopt. Het concern "volgt" in deze zeer geavanceerde sektor, in plaats van aan de leiding te gaan. Dat past geheel in haar traditie.¹⁴

Zo bezien behoeft het weinig verbazing te wekken dat de Eindhovense "top" beide wegen is ingeslagen zodra deze kostenvoordelen bleken te kunnen opleveren. Overwegingen met betrekking tot het belang van produktkonkurrentie werden daaraan duidelijk ondergeschikt gemaakt. In 1977 waren alleen al in Philips' halfgeleider-productie in lage-lonen-landen cirka 8.000 werknemers werkzaam, bijna de helft van alle werknemers die betrokken waren bij haar activiteiten in deze sektor.¹⁵ Dat aantal loopt naar alle waarschijnlijkheid alweer terug, door de omvangrijke investeringen in geautomatiseerde apparatuur. Die installeert Philips — evenals enkele Amerikaanse konkurrenten — wereldwijd, dat wil zeggen: óók in haar halfgeleider-fabrieken in Taiwan, Zuid-Korea en dergelijke landen!¹⁶

Multinationale ondernemingen als Philips kunnen, nu zij dergelijke

in *Maatschappij & Onderneming*, 1978/2-3, pp. 187 en 189.

12. Y.S. Chang, *The transfer of technology: economics of offshore production. The case of the semiconductor industry*, Unitar, New York, 1971; *Financieel-Economisch Magazine*, 1975-3, en *Het Financieel Dagblad*, 19-8-1977.

13. *Business Week*, 14-11-1977, Special report; *Electronic Production*, May 1976, Automated production; *New Scientist*, 22-6-1978, en vele andere recente artikelen.

14. Zie naast Teulings, *op. cit.*, ook Teulings, 'Structuur en logica van een industriële ontwikkeling', in *Maatschappij & Onderneming*, 1978/2-3.

15. Gegevens uit eigen onderzoek, voornamelijk gebaseerd op bronnen binnen het Philips-concern; deze zullen binnenkort gepubliceerd worden.

16. *Electronic News*, 31-5-1976, en gegevens uit ditzelfde onderzoek.

investeringen doen, minder dan ooit hun pretentie waarmaken als zouden die een zegen voor de arme massa's betekenen. De basis voor een daadwerkelijke en effectieve internationale solidariteit wordt er slechts mee versterkt. Zowel in bijvoorbeeld Nederland als in het Verre Oosten nemen de problemen waarmee de werknemers worden geconfronteerd, steeds meer dezelfde vormen aan. Juist in de halfgeleider-sektor komt uit dat de verplaatsing van zogenaamde arbeidsintensieve (?) productieprocessen geen enkele garantie inhoudt dat in de westerse "centrum"-landen hooggekwalificeerde arbeidsplaatsen overblijven. In ons land blijken zich op aanzienlijke schaal hierin degradatie-tendensen, verminderde autonomie en verzwaring van de arbeidsbelasting voor te doen.¹⁷

De nieuwe automatiseringsgolf

Hiermee zijn we gestuit op ontwerp en productie van enkele produkten die ongetwijfeld een nieuwe automatiserings- en rationalisatiegolf teweeg zullen brengen: het Integrated Circuit (IC), een minuskuul plakje silicium waarop vele transistoren, weerstanden etc. zijn samengebracht; wordt zo'n "chip" programmeerbaar gemaakt, dan is er sprake van een mikroprocessor of MPU; voegt de fabrikant daar nog een geheugen en in- en uitvoerschakelingen aan toe, dan is een mikrokomputer ontstaan. Vooral in de Westduitse vakbonden wordt over de MPU reeds gesproken als "de chip, die arbeidsplaatsen vreet". Maar ook indien en voorzover arbeidsplaatsen behouden worden, wordt degradatie van de arbeid met de te verwachten toepassing van mikroprocessoren en mikrocomputers over een zeer breed front een akuit gevaar.

Een onderzoeker van de Westduitse vakbeweging heeft de productieprocessen waarin de mikro-elektronika de eerstkomende jaren zal oprukken, als volgt gerubriceerd:¹⁸

1. opname, opslag, verwerking en presentatie van informatie, in het bijzonder in kommunikatie, beheer en onderzoek;
2. automatisering van meet-, regel- en besturingsprocessen in de direkte productie: bij fabricage, montage en transport;

17. Eveneens gebaseerd op eigen onderzoekgegevens. Omwille van de plaatsruimte ben ik niet ingegaan op de bedreiging die van het investeren in lage-lonen-landen, en meer in het algemeen van de internationalisatie van de produktie, uitgaat op de arbeidsplaatsen in het speur- en ontwikkelingswerk in ons land. Bij Philips is deze dreiging, in combinatie met de invloed op het vestigingsbeleid die vooral Westduitse overheids-subsidies hebben, zeer reëel.

18. Mario Helfert, 'Beschäftigung und Produktivitätsfortschritt - Anmerkungen zur Politik der "Verbesserung der Wettbewerbsfähigkeit" (2. Teil)', in *WSI Mitteilungen*, 5/1977, p. 272.

3. koppeling van bestuurlijke dataverwerking aan uitvoerende activiteiten in productie, magazijn en verkoop;
4. in de productie van de besturings- en dataverwerkingseenheden zelf (zie ook hiervoor).

Berichten die de laatste tijd uit binnen- en buitenland binnendruppelen, laten zien dat het weinig overdreven is de aanwending van de mikro-elektronika onder kapitalistische verhoudingen aan te merken als "universeel rationalisatie-instrument".¹⁹ Een voorbeeld.

Een Duitse vestiging van ITT schakelde kortgeleden om op de productie van een nieuwe telexmachine. Eén MPU verving daarin 936 mechanische onderdelen, en de montagetijd werd teruggebracht van 75 naar 11 uur. Van de 400 betrokken arbeiders verloren er 160 hun arbeidsplaats, en ITT deelde 150 vaklieden tot vijf loongroepen lager in. Met veel moeite wisten de vertrouwensmensen van de bonden de toezegging af te dwingen, dat dit er maximaal drie zouden worden.

Ook in andere "intelligente" produkten met fijn- of elektromechanische technologie is zo'n vervanging aan de gang (horloges) of binnenkort te verwachten (wasmachines). Nog ingrijpender gevolgen zijn bij de inschakeling van nieuwe produktiemiddelen te verwachten, zowel in de industriële productie als in administratieve functies. CNC-("computerized numerical control")-machines komen, met ingebouwde mikroprocessoren, snel en goedkoper op de markt; aangevuld met elektronische sensoren die de waarnemingsfuncties van arbeiders vervangen, worden ze als volautomatische industrierobots gebruikt. Volkswagen ontwikkelde met steun van de Westduitse regering hiervan 30 verschillende types. De door Siemens en Fujitsu op de markt gebrachte "Sirobot 2" kan op zijn beurt weer vijf CNC-machines besturen die, na het intypen van kodes, volautomatisch produceren. De Amerikaanse marktonderzoekers van Frost & Sullivan verwachten dat in 1980 de produktiekosten van een industrierobot nog slechts DM 13,20 per uur zullen zijn. Dat is dan veel lager dan de kosten van een "hulpkracht" op het minimumloon.²⁰

Maar de taken van vaklieden worden beperkt, zowel kwantitatief als kwalitatief (in dit voorbeeld blijft voornamelijk het intypen over, en het opheffen van eventuele storingen). Handhaving van kwalifikaties lijkt in deze processen voor minieme groepen arbeidskrachten nog zeker.

Tesamen met de ontwikkeling van de datakommunikatie heeft de mikro-

19. Alfred Frosch, 'Mikroprozessoren — zentrale Technologie einer umfassenden Rationalisierung', in *Prokla*, 31, p. 139. Zie voor een eenvoudig overzicht: Sander Kooistra, 'De machtsgreep van de robots Robby en Goli', in *De Groene Amsterdammer*, 9-8-1978.

20. Gegevens: *Der Spiegel*, 13-12-1976 en 17-4-1978; Helfert, *op. cit.*, pp. 274/275.

elektronika ook de stoot gegeven tot de massale toepassing van "intelligente terminals". Alle grote Nederlandse detailhandelsbedrijven hebben bijvoorbeeld momenteel plannen, deze te gebruiken in kassa's die niet alleen de prijzen van de artikelen aflezen, maar deze gegevens ook onmiddellijk aan de centrale komputer doorgeven waarmee onder andere de voorraadadministratie wordt bijgehouden.²¹ Op een vergelijkbare grote schaal zijn de grote Nederlandse banken doende met het installeren van netwerken van balieterminals.²² In het bank- en verzekeringswezen gaat, naar het aantal arbeidsplaatsen gerekend, de grootste bedreiging uit van de automatisering van de tekstverwerking, grof gezegd: van het typewerk. Volgens een geheim gehouden onderzoek van Siemens zou bijvoorbeeld van de bureau-arbeid in de Bondsrepubliek 25-30% te automatiseren zijn. Volgens de onderzoekers zou 43% van deze arbeid geformaliseerd kunnen worden. Dit laatste zou kunnen bestaan uit standaardisatie en vereenvoudiging: processen waarvan in de praktijk telkens weer blijkt dat zij de voorwaarden moeten scheppen voor (verdere) automatisering. Voor de overheidssector zijn de cijfers nog hoger, dus dreigender: 72% te formaliseren, 38% te automatiseren. Siemens voorspelt "dat deze ruimte vóór 1990 vrijwel geheel benut zal zijn"²³ ... een doel waarnaar dit concern, en evenzo Philips, IBM cum suis, uiteraard krachtig streeft.

Bij een beoordeling in de vakbeweging van deze automatiseringsgolf moeten mijns inziens twee overwegingen op de voorgrond worden gesteld, die onderling nauw samenhangen. In de eerste plaats maken de produktie én de toepassing van de mikro-elektronika zeer grote stijgingen van de arbeidsproduktiviteit mogelijk. Zo komen volgens opgave van de Westduitse fabrikanten in de machinebouw door toepassing van elektronische besturing en dergelijke produktiviteitsverhogingen van 50 tot 200% binnen bereik.²⁴ En bijvoorbeeld de televisieproducenten behaalden rond 1973 al zeer grote "rationalisatievoordelen" uit de inbouw van IC's in plaats van transistoren, aldus rapporteert de vakpers.²⁵

Hier staat tegenover dat er zich vrijwel geen onmiddellijke kompensatiemogelijkheden voor de uitstoot van arbeidskrachten aandienen. De kompenserende werkgelegenheid door de produktie van de mikro-elektronika zelf zal zeer gering zijn, en die van toepassing daarvan wordt

21. *Mercurius* (uitgave van NVV-bond Mercurius), 8-3-1978.

22. A.M. de Lange, 'Bankautomatisering in beweging', in *Informatie*, oktober 1977, en diverse recente berichten in *Mercurius*.

23. *Der Spiegel*, 17-4-1978.

24. Frosch, *op. cit.*, p. 148.

25. *Components Reports*, 1973/5, p. 107.

in het gunstigste geval wél gekreëerd maar dan in zeer ontoereikende mate. Deze mening wordt door vele deskundigen gedeeld.²⁶

Strukturpolitieke eisen

De Nederlandse werknemers en hun vakbonden worden door de geschetste automatiseringsgolf eens te meer gedwongen hun strategie grondig te bediskussiëren en aan te scherpen. Op deze plaats ga ik niet nader in op de strategie ten opzichte van de ondernemers. Ik konstateer slechts dat (beroeps)groepen die tot nog toe hun kwalifikaties en hun werkgelegenheid in stand konden houden, door het streven van ondernemers in hun sectoren om automatisering door te voeren, de laatste jaren tot een ongewoon harde strijd gedwongen zijn, en wijs hierbij op het arbeidskonflikt in de Westduitse grafische industrie van dit voorjaar.

Wezenlijk hierbij blijkt de machtsvorming van de werknemers binnen de ondernemingen. Toch houdt dat mijns inziens niet in dat de vakbeweging moet afzien van het stellen van eisen aan de staatspolitiek, en aan de strukturpolitiek van de overheid. Dat zou zelfs een onvergeeflijke nalatigheid zijn, zeker in 't licht van de immense overheveling van gemeenschapsgelden naar de ondernemingen die al in gang is gezet en die zich vrijwel geheel aan enige democratische controle onttrekt. Wél zou de Nederlandse vakbeweging in haar strukturpolitieke eisenpakket (meer) moeten aansluiten bij de perspectieven die de machtsvorming "op de vloer" opent, in het bijzonder voor wat betreft het behoud van arbeidsplaatsen, het tegengaan van degradatie en dekwalifikatie en het verbeteren van de arbeidsomstandigheden. Ook zouden deze eisen vaak meer en beter benut kunnen worden voor het mobiliseren van de vakbondsleden voor deze doelstellingen.

In mijn visie zou het centraal stellen van de volgende vijf eisen daartoe goede aangrijpingspunten bieden:

- (1) Het onder democratische controle uitwerken en benutten van nieuwe technologieën (produktieinnovaties), waarvan de produktie in belangrijke maatschappelijke behoeften moet voorzien en aan middelgrote en kleine bedrijven ten goede dient te komen (ik denk op het terrein van de mikroelektronika met name aan de adaptatie van medische en onderwijs-apparatuur).
- (2) Het sluiten van planningsovereenkomsten tussen de overheid en

26. Bijvoorbeeld Helfert, *op. cit.*, p. 274; *Der Spiegel*, 17-4-1978; J.J.G.M. van Boeckel, 'De opmars van de micro-elektronika is begonnen, maar Nederland slaapt nog', in *TNO-Project*, 78-7/8, p. 263.

afzonderlijke ondernemers, waarbij die ondernemers pas overheidssteun kunnen verwerven indien zij: a) gedetailleerde informatie vrijgeven over voorgenomen en recente investeringen, prijzen, produktontwikkeling, afzet, in- en uitvoer; b) zich verplichten tot het creëren van een minimum-aantal arbeidsplaatsen, en voldoen aan minimum-eisen ten aanzien van bedrijfsscholing, taakinhouden (bijvoorbeeld minimale cyklostijden) en arbeidsomstandigheden.

(3) Opneming van deze planningsovereenkomsten in een sektorstructuurplan, dat voor alle ondernemingen in een bedrijfstak dient te gelden; een sectoraal orgaan, waarin de vakbonden reële invloed hebben, moet dan de belangrijkste investeringsplannen met behulp van dit plan koördineren; medewerking van de individuele ondernemers hieraan moet door de overheid met sancties afdwingbaar zijn.

(4) Het verschaffen van reële controle mogelijkheden (en dus ook van gedetailleerde informatie) aan de vakbonden en gekozen leden van de ondernemingsraden, over het gebruik van overheidssteun (in welke vorm dan ook) door de ondernemers.

(5) Het stichten van overheidsbedrijven, die investeringsprogramma's opstellen en uitvoeren indien particuliere ondernemers de in de sektorstructuurplannen aangegeven mogelijkheden niet benutten.